

Munkácsi Bernát (1860–1937) tanfelügyelői tevékenysége

A Munkácsi Bernátot nyelvészként bemutató szakirodalomból jól ismert, hogy Munkácsi maga nem tanfelügyelőként remélte az életét, megélhetését: az egzisztenciális kényszer miatt fogadta el ezt a megbízatást. Ebben az írásban azt szeretném mégis bemutatni, hogy ahogyan és amit életének ezen a területén létrehozott, az jóval több, igényesebb, elkötelezettebb, mint amit egy szigorúan csak megélhetésnek tekintett munkakör elvárhatna. Munkácsi valóban hivatásnak és nem csupán hivatalnak látta a zsidó oktatásügy, illetve hangsúlyosan a vallásoktatás egységesítése és megújítása terén végzett munkáját. Maga is így nyilatkozott, amikor hetvenévesen, negyvenévnapi szolgálat után leköszönve visszatekintett életére (Munkácsi N. 1943: 238).

De ne szaladjunk ennyire előre! Az egyetem elvégzése után kitűnő minősítésű magyar- és némettanári oklevéllel a kezében Munkácsi életében hosszú évekig nyomasztó gond volt, hogy nem kapott állást. Sem a képességeinek és igen korán bontakozó tudományos eredményeinek megfelelő egyetemi állást, sem végzettsége szerinti középiskolai tanári állást. Az 1880-as évek nyíltan antiszemita légkörében – gondoljunk csak a tiszaezlári perre és Istóczy Győző Országos Antiszemita Pártjának parlamentbe jutására a 1884 és 1887-es választásokon –, nos, ebben a légkörben világos üzenet volt Trefort eufemisztikus kifejezése is a „rendezetlen vallási viszonyokról”, amelyet a zsidó tanárjelölteknek „rendezniük kellett”, hogy állami alkalmazáshoz juthassanak (Munkácsi N. 1943: 61). Mint a korabeli vicc is mondta: Az világos, hogy a zsidóknak ki kell térniük ahhoz, hogy állást kapjanak, de vajon mit kell ehhez egy kereszténynek tenni?

Természetesen nem Munkácsi volt az egyetlen, aki a tudományos pálya lehetőségére egy hit megőrzése dilemmájába került. Voltak, akik a kitérést választották: így lett például az 1860-as évek közepén Vámbéry Ármin (1832–1913) a pesti egyetemen a keleti nyelvek tanára. Mások a hithűség mellett döntöttek: például Goldziher Ignác (1850–1921), aki az Eötvös által még megígért egyetemi kinevezést Treforttól már nem kapta meg, és 30 éven át (1874–1904) a Pesti Izraelita Hitközség titkáráként kényszerült dolgozni. Az ő esetében helyénvaló kifejezés a „kényszerült”, ahogy naplójában ennek többször hangot is adott, például egy 1890-es bejegyzésben: „S tovább kellett szolgálnom, alantas munkát végezni, eközben olyan bánásmódot tűrnöm, amelyről e sorok olvasójának halvány sejtelve sem lehet” (Goldziher 1984: 157).

Az állami alkalmazások mellett, ahol zsidósága volt az akadály, Munkácsi ezekben az években megpróbálkozott hitközségi állás megszerzésével is. Versenybe szállt például szülővárosa, Nagyvárad ortodox hitközségének jegyzői posztjáért, de mindössze két szavazatot kapott (Munkácsi N. 1943: 156). Okkal feltételezhetjük, hogy itt épp azt kevesellték, amit másutt sokalltak: Munkácsi zsidóságát. Egy magyarított nevű,¹ életét világi tudományoknak szentelő férfi nem egy ortodox hitközség ideálja. De nem ez volt az egyetlen kudarccal végződő próbálkozása hitközségi vonalon. A Kazanyból való hazatérést megelőzően Budenz Józsefnek küldött levelében kesernyés iróniával maga írt erről: „Beáll mihamar a régi állapot, amidőn megint leszek a senkinek és semmire nem kellő proletár, akinek a legnagyobb problémája, hogy mit írhat házmester hozta bejelentő-lap »foglalkozása« rovatába [...] Megkezdődik ismét a vergődés és tudós jóakaróimnak biztatása, támogatása hitoktató, felekezeti jegyző, kántor, marhagége-vizsgáló és újévi »harsonafúvó« állomásokra”² (Munkácsi N. 1943: 157).

Amit ezekből a próbálkozásokból ténylegesen ismerünk, az édesapja, Munk Adolf, avagy héber nevén Meir Avrahám Munk (1830–1907) sikertelen próbálkozása, melyhez Budenz József ajánlását, segítségét is kérte: meg kívánta pályázni az 1885 nyarán épp Oroszországban levő fia számára a pesti Zsidó Tanítóképző intézet magyar irodalom professzori állását (Kozmács 2008: 310–311). A helyzet jobb megértéséhez meg kell jegyeznünk, hogy ekkor a tanítóképzőn és a rabbiképző intézet alsóbb évfolyamain kívül nem volt az országban zsidó középiskola, így ezek nem is kínálhattak állást diplomás zsidó tanároknak. A pesti hitközségnek is csak elemije volt, a polgári, majd jóval később a gimnázium csak Munkácsi tanfelügyelősége időszakában és hathatós közreműködésével jöttek létre.

Amikor 1890 tavaszán – mint ez közismert – az Akadémia közgyűlése levelező taggá választotta az épp harmincéves Munkácsit, és barátai jóvoltából sajtóvisszhangja volt annak a tarthatatlan helyzetnek, hogy rendezett megélhetési forrása még mindig nincs ennek a kiváló tudósnek,³ akkor a Pesti Izraelita Hitközség állást kínált neki. Az állás felajánlásában Goldziher Ignácnak meghatározó szerepe volt, ahogy a személyes értesítést is tőle, egykori tanáratól kapta Munkácsi 1890 nyarán. A felkínált tanfelügyelői állás dr. Bárány József távozásával ürült meg, aki két év (amúgy nem

¹ A *Munkácsi* név az első, még egyetemistaként közzétett tudományos publikációnál jelent meg a szerkesztő, Szarvas Gábor javaslatára (Az „áldás” és „átok” szók családja. *Magyar Nyelvőr* 8 [1879]: 433–436).

² Marhagége-vizsgáló: a levágott állatok kóser voltát, vagyis vallásos zsidó számára fogyaszthatóságát bizonyos belső részek ép, sértetlen volta alapján lehet kimondani. Nagyobb hitközségek alkalmaztak erre egy, a vallási előírásokban jól képzett személyt, aki a metszőket is felügyelte.

³ A *Borsszem Jankó* 1890. május 18. számában Vikár Béla (1859–1945) jelentetett meg név nélkül egy verset: „Ének a magyar–ugor istenekhez. Munkácsi B. akadémiai tag ügyében [...] Ott ül, ott van néki széki / Hajh, de ülni benne fél, / Gyötri őt e gond a régi / Állás kéne biz ő néki / Mert ülésből meg nem él. // Fogjátok hát ügyét föl ti / magyar–ugor istenek, / mert ki helyét úgy betölti / S rátok szorul, annak földi / pártfogói nincsenek.”

túl sikeres) pesti működés után a kecskeméti rabbi posztot vállalta el. A hitközségi tanfelügyelői állás – mint ezt a kinevezés ellenzői szava is tették – az eddigi gyakorlat szerint fiatal rabbiknak való megbízatás volt. Munkácsinak azonban, bár gondos vallási nevelést kapott, és még egyetemi éveiben is folytatta magánúton judaisztikai tanulmányait,⁴ sem rabbi-, sem hitoktatói végzettsége nem volt. Továbbá az is mindenki, támogatók és ellenzők számára egyaránt világos kellett, hogy legyen, sőt Munkácsi feltételként mondta ki, hogy a tudományos pályáját semmiképp sem akarja feladni. De azt talán még a támogatók sem láthatták előre, hogy hallatlan munkabírással valóban sikerülni is fog élete két nagy tevékenységi körét összeegyeztetni, és a két területen párhuzamosan kiemelkedő teljesítményt nyújtani. Rögtön az első években, miközben egy új rendszer alapjait tette le a hitközség oktatásügyében, négy év alatt kiadta a vogul szöveggyűjtemény köteteit is. A megbízatást tehát Munkácsi többek tanácsát kikérve elfogadta.⁵ A változást, amit ez a döntés hozott életében a jó barát, Vikár Béla alkalmi versikéje így fogalmazta meg: „Bernát, ki eddig / soh'se tudta keddig, / hol tölti a szerdát, / végre nyugtot nyer hát” (Munkácsi N. 1943: 158).

A nyugtot azonban csak élete lehorgonyzása tekintetében nyerte el, a felvállalt feladat valójában sok konfliktust, megvívandó harcot hozott magával. Amikor Munkácsi átvette a pesti neológ hitközség, az ország legnagyobb hitközsége oktatási ügyének felügyeletét, számára elkeserítő és visszas állapokat talált főként az érdeklődésének mindvégig központjában álló hitoktatás terén. A visszaélések, sőt kifejezett visszaélések – pénzért árusított vallásoktatási bizonyítványok, hitoktatók csaló óraszám-elszámolása (Munkácsi N. 1943: 162) – a szervezőmunka kezdeti szakaszában leküzdhetők voltak, de az elöljáróság, a rabbiság és az országos vezetők meggyőzése a saját vallásoktatási elgondolásairól már sok harccal járt.

A legnagyobb nehézséget azonban nem is ez jelentette. Tőle idézem: „Fájdalmas érzéssel tapasztalhattam napról-napra a vallási közömbösség megdöbbentő rombolását ifjúságunk sorában” (Munkácsi N. 1943: 163). A régi századforduló Pestjén ez nem csupán a minden generációban megfogalmazódó elégedetlenség a következővel szemben, hanem valós társadalmi probléma. A Pesti Izraelita Hitközség működési területén élő zsidó gyerekeknek csak töredéke járt a hitközség által fenntartott elemi iskolába, többsége, a középiskolás korosztálynak pedig egésze községi (ma azt mondanánk: önkormányzati), magán- vagy más felekezeti iskolában tanult. Hogy az arányokat érzékelhessük, számokat is mondok az 1903–1904-es tanévből. A Munkácsi által összeállított statisztikai kimutatásban összesen 26 134 tanuló szerepel, ebből hitközségi iskolában – amelyek száma a polgárik

⁴Schreiner Mártonnal, a Berliner Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums későbbi tanárával és Blau Lajossal, a Rabbiképző növendékével, későbbi professzorával tanult talmudot (Munkácsi N. 1943: 44).

⁵Az elhatározásban támogatta édesapja, Goldziher Ignác, Kohn Sámuel főrabbi, Wahrmann Mór hitközségi elnök és Schweiger Márton oktatásügyi előljáró, egyben az Országos Iroda elnöke.

megnyitásával ekkorra már ötre gyarapodott – mindössze 1908 fő tanult (Munkácsi 1904). Munkácsi többször, több fórumon is hangsúlyozta, hogy egészen más – sokkal könnyebb – helyzetben vannak a vidéki hitközségek, ahol a gyerekek zöme az elemi tanulmányait a hitközségi iskolában végzi, és viszonylag magas óraszámban van mód a vallási tárgyakat oktatni, így középfokon is egészen más alapokra lehet építeni.

A külső, vagyis nem zsidó felekezeti iskolában tanuló diákok vallásoktatásának problémája II. József nyúlik vissza. Ő rendelte el egyfelől a nyilvános zsidó iskolák felállítását, tette másfelől lehetővé, hogy zsidó gyerekek keresztény alap- és középfokú iskolát látogassanak (Mandl 1901). Az utóbbiak vallásoktatását a párhuzamosan végzett héderek (magániskolák), illetve a zsidó községi talmud-tórák biztosították. Ezek a gyerekek lényegében két iskolába jártak egyidejűleg, pontosabban napszakok szerint megosztva. A zsidó községek által fenntartott talmud-tórák (a kifejezés jelentése 'tóratanulás') a 19. században jelentősen átalakultak, épp a nem zsidó iskolában tanuló gyerekek szükségleteire reagálva, és váltak azzá, aminek ma is ismerjük: kiegészítő oktatási forma vallási ismeretek átadására. A keretek tehát létrejöttek, ugyanakkor már a 19. század első felének Pestjén is külső segítséget kellett kérnie és kapnia a zsidó községnek a helytartótanáctól, hogy hitoktatásra és zsinagógalátogatásra bírja rá a nem zsidó oktatási intézmények zsidó diákjait (Bányai 2005: 176–177).

Az 1868-as népoktatási törvény, majd az ezt követő kultuszminiszteri rendeletek teljesen új helyzetet teremtettek ezen a téren. Létrejött annak a lehetősége, illetve feladata, hogy az állami (és más fenntartású) iskolák zsidó növendékei helyben, a saját iskolájukban részesüljenek zsidó vallásoktatásban a hitközségek által kialakított és felügyelt módon. Ennek időkerete azonban mindössze heti 2 óra volt. Ez a szűk időkeret nem tette lehetővé, hogy a hitközségi nyilvános iskolákban már bevált, de lényegesen nagyobb óraszámra összeállított tanterveket alkalmazzák itt is. Idővel mégis be kellett látni, hogy bármennyire szűk is ez a keret, sok gyermek elérésének egyetlen lehetősége, a szülők ugyanis már nem járatták őket magánúton vallásoktatásra (pl. talmud-tórába). De még ezután is hosszú éveket vett igénybe, míg a zsidó közösségekben és közösségek között valamiféle konszenzus körvonalazódott az új programról, és megszületett egy egységes vallásoktatási tanterv (Moskovits 1964: 122 skk.). Hogy végül megszületett, ez Munkácsi Bernát érdeme.

Bár – mint már hangsúlyoztam – Munkácsi maga sosem készült hitoktatással foglalkozni, és apja is inkább szánta kereskedőnek (Munk 2002b: 302), joggal beszélhetünk családi indíttatásról a zsidó oktatásügyért érzett felelősség terén és a vallásoktatásról vallott elveiben egyaránt. Munkácsi apjának emlékirata – *Életem történetei* címmel – csupán néhány éve jelent meg nyomtatásban (Munk 2002a). Az eredetileg 1899-ben héber nyelven írt emlékiratnak csupán az 1942-ben készült fordítása maradt ránk, de így is kincs a maga nemében. Avrahám Munk családos emberként már terménykereskedéssel foglalkozott, előtte azonban tanítóként kereste kenyerét, és az oktatásügy mindig is érdeklődése középpontjában maradt. Az emlékirat is páratlanul pontos forrás mind saját gyerekkorának, az 1830-as, 1840-es

évek zsidó iskoláinak személyi, tárgyi, közegészségügyi viszonyairól, az oktatott anyagról és az alkalmazott módszerekről, mind a már tanárként tapasztalt állapotokról, problémákról, az általa javasolt megoldásokról. Ezt az elkötelezettséget vitte tovább fia tanfelügyelőként.

Munkácsi apja nem csupán tanárként, hanem egész életében megtestesítette azt az embertípust, amely az ortodoxia iránti hűséget, a héber nyelv és irodalom melletti mélységes elkötelezettséget a tágabb kultúra iránti nyitottsággal kombinálja. Egy felvilágosult ortodox a zsidó felvilágosodás eredeti elveinek jegyében: egy kései *maszki*. A héber eredetű *maszki* szó a zsidó felvilágosodás szellemében a 18. század végén, illetve a 19. század első felében tevékenykedő zsidó értelmiségieket, tanítókat, írókat jelöli. A sokszínű szellemi irányzat két legfontosabb eleme Munkánál is a leghangsúlyosabb: egyrészt az európai kultúra értékeinek befogadására való, de önfeladáshoz nem vezető nyitottság; másrészt a szűk vallási közegeken kívül is a biblia nyelvéhez visszakanyarodó héber nyelv használata, ahogy Avrahám Munk is emlékiratot, leveleket, elbeszéléseket írt héberül. Munkácsi ezt a szellemi örökséget kapta édesapjától, és jól tetten érhető, hogy az általa kidolgozott vallásoktatási tanterv is ebben a szellemben gyökerezik.

Koncepciójának egyik sarokköve – egyben legtöbbet vitatott eleme is – a héber nyelv alapvető fontossága, az eredeti nyelvű bibliatanulmányozás semmivel sem pótolható jelentősége. Tőle idézem, az általa szövegezett tanterv indoklásából: A biblia „amennyire csak a teljes tancél megvalósítása lehetségessé teszi, az eredeti szent szöveg alapján, ennek fordításával, héber nyelven tanítandó. A Szentírás a maga ősi szövegében a mi »bizonyosságunk« könyve, aczélfegyverünk, melyet az egész világ ellen harczba vittünk: ezt az okiratot másolattal, ezt a fegyvert utánzattal nem helyettesíthetjük. [...] »Czionból indult ki a Tóra, s az Örökkévaló szava Jeruzsálemből«: el kell őket vezetnünk az eredeti forráshoz, hogy onnan merítve áthassa őket is az az éltető erő, mely őseinket fenntartotta történetünk ezer viszontagsága között” (Munkácsi 1906: 12–13).

Az eredeti, éltető forrás, az acélfegyver – az eredeti, héber nyelvű biblia, míg a fordítás csak erőtlen, sőt önmagában hasznavehetetlen másolat. A nyelv szerepének ilyenfajta értékelése a zsidó felvilágosodásban általános: a héberben látták az ókori gyökerekhez, klasszikus értékekhez való visszatérés lehetőségét, megtisztulást a diaszpóralét lelket nyomorító évszázadaitól. A nyelv állapotát a társadalom állapotának tükréként tekintették, magát a nyelvet az egyén nemzettudatának központi elemeként. A fiatalok zsidó öntudatának kialakításában ezt az eszmerendszert követve tartotta Munkácsi elengedhetetlennek a héber tanulmányok minél bővebb terét. Nem elég a tízparancsolatot tudni, tudniuk kell azt is, hogyan hangzik őseik nyelvén. Szerinte csak így mutatható fel az Ószövetség keresztények által is vallott értékeiről, hogy ezek sajátok, hogy a zsidóság adta a világnak, ahogy az idézetben is felhozott Ézsaiás-sor is mondja: „Czionból indult ki a Tóra, s az Örökkévaló szava Jeruzsálemből” (Jes. 2,3). Újra Munkácsit idézem: „Történeti tapasztalat, hogy a zsidóság

életereje ott gyarapszik, ahol a héber tudás gyarapszik, ellenben ahol a héber tudás kivész, ott csakhamar utána vész a zsidóság is” (Munkácsi N. 1943: 165).

Mivel a zsidóság liturgiája mindmáig héber nyelvű, a közös imában való részvételhez a héber betűs szöveg olvasásának készsége elengedhetetlen. Az olvasástaniítás fontosságát és az imaszövegeken való begyakoroltatását senki sem kérdőjelezte meg. Szintén a liturgia része a tórának, vagyis Mózes öt könyvének heti egységekben, ún. heti szakaszokban való nyilvános felolvasása, és a szimbolikus nagykorúságot, a bar micva kort elérő fiúkkal szemben elvárás, hogy képesek legyenek a felolvasásban részt venni. Ezért – legalábbis a korszak kezdetén még – ennek eredeti nyelven való oktatását is konszenzus övezte. A prófétai irodalom vagy bármi egyéb, a liturgiában nem szereplő bibliai szöveg eredeti nyelven való tanítását azonban sokan illuzórikus célnak tartották. Valószínűleg az is volt. Munkácsi maga is elismeri, hogy a gyerekek többsége imakönyvet is alig tud olvasni. Vidéken, ahol jellemzően felekezeti elemi iskolába jártak a gyerekek, és heti 9 órában volt mód vallási tárgyakat tanítani, elérhető volt a folyékony és értő olvasás, de Budapesten, ahol az elemisek csekély része végzett zsidó elemiben, „már az is kedvező állapot számba jő, ha a tanulók többsége szótagolva olvas héberül” (Munkácsi 1930: 7).

A héber tárgyakon (liturgián és bibliai szemelvényeken) kívül Munkácsi tantervében bibliai történet, felsőbb évfolyamok számára zsidó történelem és vallástan szerepelt. Vessünk egy pillantást ezekre is! A tantárgyakká szervezett és tankönyvekké szerkesztett vallásoktatás szintén a zsidó felvilágosodás szellemi terméke. Ezt megelőzően a zsidó oktatás csakis a primer szövegek egyre mélyülő feldolgozását ismerte, ezekből bontakoztak ki a diák számára a vallási előírások, erkölcsi parancsok vagy valamiféle világnézeti rendszer. A katekézis ismeretlen műfaj volt. A 19. század első felében, közepén szerveződő zsidó iskolákban, ahol a közismereti tárgyakat is az állami elvárásoknak és a kor követelményeinek megfelelően tanították, a vallásoktatásra szánt időkeret szükségszerűen szűkült, az oktatott egyéb tantárgyak rendszerébe kellett beilleszteni, s ez a tananyag és a módszertan gyökeres átalakítását vonta maga után. Ebben az átalakításban kézenfekvő volt a keresztény minták átvétele. Így jelent meg a vallás- és erkölcsstan katekizmus-rendszerű oktatása a zsidó iskolákban, mivel azonban a judaizmusban nincsenek keresztény értelemben vett pontokba szedett hittételek, a tartalmat illetően mindig maradt bizonytalanság. Ez érződik Munkácsi tantervén is: igen szűkre szabja a rendszeres vallástan időkeretét, és csupán elnagyolt útmutatást ad hozzá. A bibliai történet oktatásba vétele – szintén a 19. század első felében – egyfelől pótszer volt, épp az eredeti szöveg olvasásának csökkenését, elmaradását pótolta, másfelől szándékos lecserélés is: a nevelési szempontból alkalmatlanabbnak tartott bibliaszöveget váltották ki ezek a parafrázisok. A 19–20. század fordulójára a történelmi jelleg dominált már, s ennek logikus folytatása volt a zsidó történelem posztbiblikus időszakának oktatása, egészen a kortárs történelemig.

Munkácsi vallásoktatási rendszerének hangsúlyos kiegészítő intézménye volt

az ifjúsági istentiszteletek rendszere. Nem meglepő, hogy ez az elem is a zsidó felvilágosodás szellemében megszervezett első iskolák gyakorlatában jelent meg. A lényegesen rövidített, részben átalakított liturgiával és egyértelműen a tanulóknak szóló prédikációval igyekeztek a fiatal generációt a zsinagógai életre nevelni. Munkácsinak egy tanfelügyelői körleveléből ismerjük a Pesten működő rendszer részleteit. Ebben meghatározta az istentisztelet imarendjét, illetve megtaláljuk a pontos beosztást, hogy mely iskola növendékei hol kötelesek szombati és ünnepi alkalmon részt venni (Munkácsi 1904).

Az eddig vázolt rendszert Munkácsi egyetlen évvel a kinevezése után, 1891-ben terjesztette be a Pesti Izraelita Hitközség vallásoktatásának egyetemes tanterveként. Pesten már 1882 óta folyt különféle bizottságokban és tervezetek útján egy vallásoktatási program kidolgozása, de úgy tűnik, hogy mindeddig hiányzott az a személyiség, aki keresztül is viszi a tervet. Az anyag címében szereplő egyetemes jelző arra utalt, hogy közös tanterv szabályozta a vallási tárgyakat heti 2 órában tanuló állami iskolába járó diákok és a hitközségi iskolában heti 4–9 órában tanuló diákok tananyagát, mindig kitérve az időtöbblet felhasználásának módjára. Kohn Sámuel főrabbi nagy egyetértéssel fogadta a tervet, amely szerinte „a modern tudományos felfogásnak a régi zsidóság szellemével és mély vallási érzéssel való szerencsés egyesülése”; de kapott támadásokat is a hitközségi iskola tantestületében, valamint Szabolcsi Miksától, az *Egyenlőség* szerkesztőjétől.

A pesti bevezetés után Munkácsi egy tizenöt évig elhúzódó egyeztetési, kidolgozási folyamatba vágott bele huszonöt rabbi, iskolaigazgatók, a Rabbiképző Intézet, a zsidó tanítóképző, az Országos Izraelita Tanítóegyesület és a Pesti Izraelita Hitközség Vallásoktató Egyesületének részvételével. Ennek eredménye az 1906-ban elfogadott *A magyarországi izraeliták vallásoktatásának egyetemes tanterve*. Ezt az országos szervezetek által elfogadott, ezer példányban szétküldött, de kötelezővé sosem tett tantervet Munkácsi saját gyermekének érezte, és ekként védelmezte, amikor átalakítása, felülvizsgálata merült fel (Munkácsi 1930). Az igazsághoz hozzátartozik, hogy sosem vált általánossá az 1906-os országos tanterv. Valóban átvette a pesti gyakorlatot jó néhány vidéki hitközség, de legalább ennyi kitarított saját korábbi gyakorlata mellett. Tudjuk, hogy a pestiekkel párhuzamosan már az 1880-as években dolgoztak ki saját tanterveket, például Hochmuth Ábrahám veszprémi, Neumann Ede nagykanizsai, Löw Imánuel szegedi rabbi, vagy létezett saját tanterve a Dunántúli Rabbiegyesületnek is (Moskovits 1964: 126).

Munkácsi tevékenysége nem állt meg a tanterv kidolgozásánál, gondoskodott a tanterv célkitűzéseinek megfelelő tankönyvekről is. Néhányat ő maga írt meg, nem meglepő módon épp a héber tárgyakhoz kapcsolódókat: *Héber olvasási gyakorlatok*, *Héber bibliai olvasmányok* (Tóra és Példabeszédek), *Héber szemelvények a prófétai könyvekből és zsoltárkönyvből*. Másokra megbízást adott a korszak tudós rabbiinak: Frisch Ármin, Neumann Ede, Kecskeméti Ármin, Weiss Miksa, Schön Dávid szerepel a szerzők között. Az így elkészülő tankönyvek egy része

valójában átdolgozás volt, már meglevő munkáknak a tanterv kereteihez való igazítása. A köteteket az általa szerkesztett *A Pesti Izraelita Hitközség Vallástani Iskolakönyvkiadványai* sorozatban jelentette meg.

Ez ideig működésének koncepcióalkotó, produktív részére koncentráltunk. Egész röviden meg kell emlékeznünk munkájának adminisztratív feladatairól is. Ennek terheiről az évenként kiadott értesítőből alkothatunk képet. Magát a kiadványt is, amely *A Pesti Izraelita Hitközség oktatásügyének tanszemélyzeti, órarendi, statisztikai és iskolaszéki értesítője* címet viselte, Munkácsi szerkesztette és adta közre évről évre. A hitközség saját oktatási intézményei – fiú- és leányelemi, fiú- és leánypolgári, fiúárva-ház, később már gimnázium is – teljes működése mellett az ő felügyelete alá tartozott a hitközség területén működő több mint 90 községi fenntartású vagy más formában működő oktatási intézmény zsidó tanulóinak vallásoktatása, amit a hitközség tanárai láttak el. Ezenfelül tanfelügyelője volt a hitközség területén működő olyan tanintézetek vallásoktatásának is, amelyekben az oktatást nem a hitközség biztosította. Az 1903–1904-es tanév adatai szerint 60 főállású és 50 külsős tanító, tanár, vallástanárnő munkáját kellett összehangolnia, felügyelnie.

Képet kapva oktatásügyi működéséről csak a legnagyobb elismeréssel adózhatunk, és egyetértéssel idézhetjük saját értékelését a pályájáról: „De ha nehéz is volt a pályám, a Gondviselés különös kegyelmének tartom, hogy tudományos munkásságom mellett komoly zsidó vallási feladatokkal foglalkozhattam. Ha bizonyos körökben lekicsinylik is e törekvés eredményeit, nem lehet vitatni felekezeti iskolánk elismerten magas színvonalát, sem azt, hogy az elemi első osztályától kezdve a középiskola befejezéséig mindenütt vallásos szellemben tanítják az otthon vallástalan életet élő növendékeknek is a régi héber imakönyvünket és a Bibliát.” (Munkácsi N. 1943: 183.) – „Mert nemcsak kötelességérzettel szolgáltam állásomat, hanem szeretettel is, és az számomra nemcsak hivatal, hanem hivatás is volt, hogy életben tartsam az ifjúság tömegeit Izrael jövője számára. Most azonban már az idő int, hogy engedjem át a munka kormányát ifjabbaknak és tehetősebbeknek. Távozásomkor megnyugtató bölcseink mondása (Avot II, 21): Nem a te feladatod, hogy befejezd a munkát, de azért nem szabad magad alóla kivonni.” (Munkácsi N. 1943: 238.)

Irodalom

- Bányai Viktória (2005), *Zsidó oktatásügy Magyarországon, 1780–1850*. Gondolat, Budapest.
- Goldziher Ignác (1984), *Napló*. Magvető, Budapest.
- Kozmács István (2008), *Megvalósult gyermekálmom*. Munkácsi Bernát udmurtföldi útja. Ab-
Art, Budapest.
- Mandl Bernát (1901), *A magyarhoni zsidók tanügye II. József alatt*. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve 7: 177–185.
- Moskovits, Aron (1964), *Jewish Education in Hungary, 1848–1948*. Bloch, New York.
- Munk, Meir Ábrahám (2002a), *Életem története*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

- Munk, Meir Ábrahám (2002b), Dr. Munkácsi Bernát In: *Uő, Életem története*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 293–316.
- Munkácsi Bernát (1904), *A Pesti Izraelita Hitközség oktatásügyének tanszemélyzeti, órarendi statisztikai és iskolaszéki értesítője az 1903/04-es iskolaévre*. Budapest.
- Munkácsi Bernát (1930), *Az izraelita vallásoktatás újabb országos rendezésének előmunkálatai*. Budapest.
- Munkácsi Bernát szerk. (1906), *A magyarországi izraeliták vallásoktatásának egyetemes tanterve*. Budapest.
- Munkácsi Noémi (1943), *Egy nagy magyar nyelvész. Munkácsi Bernát élete*. Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, Budapest.